

FARKAS JENŐ

Beszélgetés George Volceanov egyetemi tanárral, műfordítóval

GEORGE VOLCEANOV (1956) Bukarest

George Volceanov (1956) Románia egyik legismertebb fordítója, a tizenhat kötetes új, román nyelvű Shakespeare-összes fordítói csoportjának vezetője és aktív tagja. Új Shakespeare-fordításainak eddig több mint huszonöt színpadi adaptációját játszották Romániában. 1990 után negyven angol és amerikai regényt, drámát fordított románra, köztük Lawrence Durrell, Philip Roth, Gore Vidal és két Erzsébet-kori drámaíró, John Webster és Thomas Heywood, továbbá William Owen Roberts, David Lodge, John Updike, Francis Scott Fitzgerald, Truman Capote, Anthony Burgess, Anne Tyler, Margaret Atwood, Colson Whitehead műveit. George Volceanov az angol irodalom professzora, nemzetközi hírű Shakespeare-kutató, és a magyar irodalom kiváló román tolmácsolója. Az Întoarcerea la Marele Will sau Reconsiderarea canonului shakespeareian (Vissza a Nagy Willhez, avagy a Shakespeare-kánon újraértelmezése) című hatalmas monográfiája nemrég jelent meg a bukaresti Tracus Arte kiadónál. Lexikográfiai munkássága is jelentős, 1995 és 2019 között hét szlengszótára látott napvilágot. Paul Drumaruval és a nemrég elhunyt, kolozsvári Marius Tabacuval együtt Volceanov a magyar irodalom minden idők legjobb és legihletettebb román fordítója. Anyanyelve magyar. Közel kéttucatnyi magyar irodalmi művet fordított románra. A bukaresti Kriterion Kiadónál jelent meg Györffy Kálmán, Bogdán László, Markovits Rodion, Panek Zoltán regényeinek és novellásköteteinek fordítása. 1990 után öt Rejtő Jenő-regényt ültetett át románra. Ezt követően románra fordította Zalán Tibor verseit és színműveit, Esterházy Péter regényét, egy antológiát tizenegy kortárs magyar költő verseiből, Baróti Judit, Darcsi István, Donát Tamás könyvét, Kassák Lajos verseit, Kiss Csaba színműveit, Bogdán László, Thuróczy Katalin, Kovács István és legutóbb Totth Benedek műveit. Fordítói munkásságát tucatnyi díjjal ismerték el.

► **George Volceanov három – román, magyar és angol – kultúrában él és mozog, meglepően otthonosan. Angolból és magyarból fordít regényt, verset, színdarabot, esszét és gyermekirodalmat, ír fordításelméleti tanulmányt, monográfiát angolul és románul, lexikográfus, a szleng avatott szakértője, hét román, angol, magyar szótár szerzője. Hogyan lehet ezt a hármasságot szinten tartani, éltetni nap mint nap?**

✔ Szerencsésnek mondhatom magam, vegyes családba születtem, és gyerekkorom óta kétnyelvű vagyok. Később a Beatlest, Bee Geest, Creedence Clearwater Revivalt hallgatva az angol egyszerűen rám ragadt. A kérdésére visszatérve: egyáltalán nem könnyű folyamatosan éltetni a nyelvi hármasságot. Az egynyelvű és kétnyelvű szótárak készítése kézzelfoghatóan frissen tartották kapcsolatokat, kötődésemet a három nyelvhez. Szülővárosom Bukarest, legnagyobbreszt itt éltem le az életem, ennek okán a román nyelv áll a legközelebb hozzám.

► **Mit jelent a „szótárak készítése”? Ugyanis a szótárkészítés embert próbáló munka. Talán innen ered a játékos könnyedség, amivel Shakespeare-rel párhuzamosan amerikai és magyar szlenget „nívódíjas” szinten fordít románra?**

✔ Mivel a volt szocialista országokban az argó (szleng) nem tartozott a túlzottan támogatott kutatási témák közé, 1990 után megírhattam a magyar–román, román–magyar, angol–román és román szlengszótárakat. Kiváló kollégám, az anglista Kövecses Zoltán Magyarországon végezte el a munkát, ezt tettem én is Romániában. Meglepő egybeesés! Mindkét országban az első jelentős szlengszótárakat nem a magyar vagy román lexikográfusok írták, hanem „anglisták”. Roppant hasznos kézikönyvek, és őszintén szólva jó érzés látni, hogy a CBS Reality, Investigation Discovery, Crime Investigation csatornákon látható krimik és valóságshow-k fordítói az én szlengszótáraimból „tanulták” az alvilági nyelvet.

► **A fordítói munkában mit jelent a nyelv- és stílusérzék? Milyen szerepet tulajdonít az olvasásnak?**

✓ A műfordító, akárcsak az irodalomkritikus, szövegeket értelmez és magyaráz, aminek a feltétele bizonyos nyelv- és stílusérzék, az úgynevezett stíluskompetencia. De ez nem velünk született képesség, hanem olvasás révén alakul ki. Bár nem voltam kitűnő tanuló, rengeteget olvastam. Szerencsémnek tulajdonítom, hogy a klímaváltozások előtti időkben a Csíki-medencében a nyár meglehetősen hideg és esős volt. Így olvasással tölthettem az egész napot. A városi könyvtárból román könyveket kölcsönöztem, később „nagy tata” egy lapra ráírta a magyar ábécé fonetikus kiejtését, és elkezdtem olvasni tanulni magyarul. Először a *Vesztégyár a Grand Hotelben*-t olvastam el. Innen datható P. Howard iránti életről szóló szeretetem...

✓ Gyakran jut eszembe az Ön gyermekkori története, amikor nyáron Bukarestből utazott a Székelyföldre anyai nagyszüleihez, és onnan vissza a bukaresti apai román nagyszülőkhöz. A vonaton a legnagyobb gondja azt volt, miképpen feleljen meg a nagyapai elvárásoknak.

✓ Bevallom, nyolc-tíz évesen meglehetősen kínosnak éreztem anyai székely nagyapámnak a hovatartozásomat firtató kísérletezéseit. Kiskorom óta gyakran kérdezgette: „Gyurika, mi vagy te, magyar vagy román? Honnan jön a pityóka zsákszármra, a kolbász meg a sonka, amivel kiteleltek?” Mit mondjak, cáfolni sem tudtam, mert igaza volt: „onnan jött, a csíki kertből, meg a disznóólból”. De emiatt kell megtagadnom – lázadoztam magamban – a Volceanov-ági román, bolgár és orosz gyökereimet? Végül soron a fővárosban születtem, itt végeztem a tanulmányaimat, leszámítva a csíkszeredai magyar óvoda középcsoportjában töltött évet. Gyermekkoromban nyolc hónapig számomra Bukarestben kelt föl a nap, a többi négy hónapban, az iskolai szünetek idején voltam cowboy, nyomozó, indián harcos, futballista a mangalicakolbász és a szénsavas borvizek hazájában. Ott, a magas hegyek között, ahol az „elvtárs” minden évben kilőtte a legnagyobb példányt a külön számára felhizlalt és csalira szoktatott medvék közül, és mindannyiszor megdöntötte a világcsúcsot. Ahogy elkezdődött az iskolai szünet, Bukarestben felültem a vonatra, és Csíkszereda felé azt kérdeztem magamban, ha odaérek, meg tudok-e szólalni magyarul. És fordítva, szeptember 14-én, visszafelé jövet azon gondolkodtam, hogy Bukarestben hogyan fogok románul beszélni. De körülbelül az út felénél, a brassói állomáson, a román beszédet hallva megnyugodtam, nem felejtettem el. A bukaresti *Infinitezimal* című lapban nemrég írtam egy cikket erről az érzésről. A címe: *A schizoid lét, avagy hogyan ingáztam a „bűdös oláh” és a „hazátlan bitang” (bozgor împuțit) között.*

✓ A gimnázium után következett az angol–magyar szakirányú képzés a bukaresti tudományegyetemen. Itt találkozott Leon Levițchi egyetemi tanárral, a neves Shakespeare-fordítóval, anglistával, aki nagy hatással volt Önre.

✓ Valóban így van, de Shakespeare-t jóval azelőtt, gyermekkoromban fedeztem fel, amikor szüleim elvittek a bukaresti Vígszínházba a *Troilus és Cressida* című előadásra, amelyet a neves David Esrig rendezett. A felejthetetlen szereposztásban (Grigore Gonta, Sanda Toma, Iurie Darie, Mircea Albulescu, Gheorghe Dinică, Marin Moraru, Dem Rădulescu és mások) játszott keserű vígjáték talán a leghatásosabb bevezető lecke a Shakespeseare-univerzumba. Ezt követték a gimnáziumi tankönyvek (társ szerzőjük Leon Levițchi volt) alapos Shakespeare-elemzésekkel. Majd később, az egyetemen, szerencsémre, ismét találkoztam a professzorral, aki az első évtől kezdve tartott Shakespeare-előadásokat és -szemináriumokat. Az ő irányítása alatt sajátítottam el a shakespeareológia alapjait, és tettem meg az első lépéseket a versfordításban. Ő tanította meg az időmértékes verselés szabályaira. Ő pátyolgatta a fordítói karrieremet is: felkért, hogy fordítsak néhány verset kortárs angol költőktől az általa szerkesztett és a Minerva Kiadónál 1981–1984 között megjelent *Angol költészet a kezdettől napjainkig* című antológiába. Örök példaképem emberként és igazi versenytársként. Szinte ugyanazt alkottam, mint a professzor: szótárakat, műfordításokat, egyetemi jegyzeteket készítettem... és egy új Shakespeare-összest. Az életben nagyon sokat számít a példakép, főleg ifjúkorban. Most már én is példakép vagyok, örülök, hogy tehetséges tanítványok vesznek körül, és most én is egyengethetem útjukat az irodalmi életben.

✓ Majd ugyanazon az egyetemen a magyar mellékszakot választotta. Miért?

✓ A bukaresti hungarológiai tanszéken ismertem meg a „pipás embert”, Molnár Szabolcsot, a magyar irodalom tanárát. Szeretettel gondolok rá. Főleg a régi és középkori magyar irodalom óráit kedveltem. A nyelvészetet a kiváló Szabó Zoltán professzor, a *Kis magyar stilisztika* és *Kis magyar stílustörténet* szerzője tanította. Harmadéven, a második félévben egészségügyi okok és egy svéd csoport idegenvezetése miatt gyakran hiányoztam. Nyögvenyelősen sikerült letennem a magyar nyelvtörténeti vizsgát Szilágyi N. Sándornál, az ismert nyelvésznel. Amikor meglátott, azt kérdezte:

„Maga kicsoda?” Néhány év múlva újra találkoztunk a bukaresti Kriterion Kiadó folyosóján, csodálkozva szólt hozzám: „Maga mit keres itt?” Közben a Domokos Géza által vezetett Kriterion alapembere lettem, sőt, a kiadó ajánlatára nekem kellett románra fordítanom a volt egyetemi tanáraink doktori értékezéseinek összefoglalóit is.

➤ Legutóbb, szinte egyszerre látott napvilágot két fordítása. 2020-ban jelent meg Totth Benedek *Holtverseny* és Colson Whitehead *Nickel fiúk* című nagy sikerű regényeinek román változata. Hogyan szólal meg románul az amerikai alvilág és magyar aranyifjak önsorsrontó, erőszakos világa és sajátos szókinccse?

➤ A túlzott politikai korrektség miatt a *Nickel fiúk*ban a fekete bőrű szereplők hibátlanul beszélnek az irodalmi nyelvet, ahogyan a római plebejusok a *Coriolanus*ban, Tudor Vianu akadémikus tolmácsolásában. Whiteheadnél a szleng nem meghatározó stílusréteg, Totth *Holtverseny*e viszont a mai magyar szlengre épül. Amit nem találtam meg a Kövecses-szótárakban, azt az online „hogya” mondom” szlengszótárból sikerült megtudnom. Álszerénységet félretéve, azt hiszem, mindkét regény hitelesen szólal meg románul...

➤ Jó három évtizede fordította románra Rejtő Jenő öt regényét (*Vesztégyár a Grand Hotelben, A szőke ciklon, Az elveszett cirkáló, Egy bolond száz bajt csinál, Az előretolt helyőrség*). Nem kis fejtörést okozhatott például Rejtő sajátos groteszk nyelvi humorának fordítása. Létezik-e a román irodalomban Rejtőhöz hasonlítható regényíró, vagy meg kellett teremtenie egy erre alkalmas román nyelvvaltozatot?

➤ Szövegszinten fordítani Rejtő Jenőt nem különösebben nehéz feladat, hiszen nem alkotott sajátos argót, mint például a francia San Antonio. Irgalmatlanul nehéz viszont a szó legszorosabb értelmében „átültetni” a kimeríthetetlen rejtői humort, poént vagy ugratást. Talán máshol már mondtam, hogy ha én magam nem nevetek fordítás közben, az olvasó sem fog nevetni, tehát akkor a fordítás hézagos. Rejtőt a nagy világirodalmi nevetetők családjába sorolnám, olyanok közé, mint Twain, O’Henry, Hašek, Ilf és Petrov. Nem hiszem, hogy a román irodalomban találunk hozzá mérhető humorteremtő társat. Ha az olvasó úgy érzi, hogy fordítást olvas, akkor az a fordítás nem tökéletes, és szeretném hinni – miért ne hinném –, hogy Rejtő Jenő... a román humoros prózai műfaj prominens képviselője.

➤ Az Ön fordítói munkásságában talán nem véletlen a kapcsolat Shakespeare és Rejtő között. Sokkal több a hasonlóság közöttük, mint gondolnánk, hiszen legendák és titkok övezik mindkettőjük életét és életművét. Például Rejtő Jenő kéziratának egy részét 1956-ban eltűzelték egy óvóhelyen. Ettől a gondolatától nem áll messze az angol drámaíró sem.

➤ Így van, Rejtőt számos láthatatlan szál köti Shakespeare-hez. Rejtő ugyan nem hozott létre eredeti szövegeket, de utolérhetetlen irodalmi parodista, utánzásai jóval meghaladják az eredetiket. A cselekményt, akárcsak Shakespeare, más szerzők műveiből vette át – ugyanis az 1930-as években nagy divatja volt a bűnügyi regénynek (Edgar Wallace és mások) és a francia idegenlégiós, úgynevezett legionista kalandnak. Shakespeare-hez hasonlóan Rejtőnél sem az számít, hogy a szereplő mit mond, hanem ahogyan elmeséli a cselekményt. Történeteinek nagy részét ő is saját kora társadalmától földrajzilag távoli világba helyezi. A rejtői regényvilágban is nyomon követhető a látszat és lényeg közötti különbségre való törekvés. Mivel maga is egyre jobban háttérbe szorul a náciizmus idején, érthető módon a jogfosztottak, kirekesztettek és üldözöttek pártjára áll. Regényeiben is állást foglal az igazság, a méltányosság és a teljesítményelvű társadalom mellett.

Engem elsősorban Rejtő humora bűvölt el. Csodálom a női szereplőit is, akik a férfiakhoz hasonlóan, gyakran álcázva jelennek meg a regényekben, és mindig valamilyen nemes ügyért, a szabadságért, az igazságtalanul üldözött szereplők becsületéért küzdenek. Akárcsak Shakespeare vígjátékaiban, a nők okosabbak, mint a férfiak. Korát megelőzve Rejtő a nők jogaiért harcoló, feminista író. Egyúttal a posztmodern irodalom két világháború közötti előfutára is, életműve John Bartha a „kimerültség irodalmáról” (*literature of exhaustion*) szóló elméletét bizonyítja, miszerint nincs új a nap alatt. Rejtő írásai a paródia és a stílusutánzat (*pastiche*) jegyében születtek, ami elsősorban a posztmodern próza eszköztárába tartozik. Az *elátkozott part, A három testőr Afrikában*, mint ahogy a *Bradley Tamás visszaüt* is Dumas *A három testőr*ének és *Monte Cristo grófjának* káprázatos újraírása, mesterien megírt váratlan befejezéssel.

➤ Könnyűnek semmi esetre sem mondható például Zalán Tibor *...és néhány akvarell* című kötetének román fordítása sem. Ezt a feladatot úgy oldotta meg, hogy a versbeszédet olykor a késő ro-

mantikára jellemző lírai eszközökkel oldotta föl. Ez természetesen az Ön, vagyis a fordító szabadsága. Egyetért velem? Azért teszem fel ezt a kérdést, mert Zalán Tibor *Le Chien aveuglé par la Lune* című kötetének fordításakor jómagam is megküzdöttem ezekkel a versekkel egy jó nevű francia költővel együtt.

✓ Igen, természetesen. Egy konferencián elhangzott dolgozatomban Zalán Tibort a neoromantika képviselőjeként aposztrofáltam. Nem a 19. század végére jellemző késő romantikusként, hanem mint a 20. század közepén megjelenő angol–amerikai költészet, Dylan Thomas és Theodore Roethke hagyományának folytatójaként, aki kísérletet tesz a zaklatott lírai én megfogalmazására a számára idegen, ellenséges és létét örökkön fenyegető világban, amelyben a fény és sötétség küzd egymással, ahol nincs lehetőség az alkalmazkodásra.

✓ Nagyon kedvelem az Ön Kassák Lajos *A ló meghal a madarak kirepülnek* című nagyversének román fordítását, a román Kassák-kötet meghatározó darabját. Összehasonlítottam például a Kassák-díjas Philippe Dôme és Papp Tibor kiváló francia fordításával (*Le cheval meurt et les oiseaux s'envolent*), és úgy érzem, egyenértékű a két lírai köntös. Mivel a fordító mélyebben olvas és értelmez, mint bármely kritikus, kíváncsi lennék, hogy a Zalán- és Kassák-versek fordításánál tapasztalt-e valamiféle kapcsolatot a két szerző asszociációs technikája között.

✓ Abból indulnék ki, hogy mindkét költői életmű ugyanazt a pályát futotta be. Avantgárdként lehet debütálni, de mindvégig avantgárd szellemben nem lehet alkotni, a költőnek szüntelenül meg kell újulnia. Nem tudom, hogy Zalán kacskintott-e cinkosan az olvasójára, amikor megírta az *Ének a Napon felejtett Hintalóért* hosszúversét, amelynek címében megismétli a híres Kassák-vers ló-motívumát. Akár szimbolikus és archetipális közös nevező is lehet egy olyan nép millenáris létezésében, amelyben a ló történelmi szerepet játszott. Különleges egybeesés, hogy Kassák és Zalán a túlzásúfolt, tekervényesen indázó avantgárd versről áttért az egyszerűbb, sokkal szigorúbb lírai formára, és a hermetikus költészettől eljutott a lírai vallomásig.

✓ **A magyarról románra fordított könyvei közül melyik áll legközelebb a szívéhez?**

✓ Őszintén szólva, nehezemre esik a választás olyan könyvek közül, mint P. Howard *Az előretolt helyőrség*, *Vesztégzár a Grand Hotelben*, *A szőke ciklon* című regényei, Bogdán László Rejtőhöz hasonló igazi humortermelő erővel megírt *Címeremben két hattyúja*, Zalán Tibor *...és néhány akvarellje* és Kovács István *A gyermekkor tündöklése* című könyve, amely az ötvenes évek és az 1956-os szabadságharc szívszorító krónikája egy kisgyermek szemével. De talán a helyes válasz így szólna: minden lefordított mű közel áll a szívemhez, másképpen nem vállaltam volna el a nem kevés energiát igénylő fordítását.

✓ **Ösztöndíjasként került a balatonfüredi Magyar Fordítóházba, ahol később többször megfordult, sőt, néhány éve egy fiatal műfordítógárda képzését is elvállalta ebben az intézményi keretben.**

✓ A Magyar Fordítóház ösztöndíját először 2003-ban kaptam meg, azóta négy alkalommal egy-egy hónapot töltöttem ott, és négyszer vezettem magyar–román fordítói szemináriumot. Megtisztelő számomra, hogy Rácz Péter, a Magyar Fordítóház kurátora a számos fordító közül engem hívott meg e szemináriumsorozat irányítására, talán azért is, mert civilben egyetemi oktató vagyok. Szemem előtt nőtt fel egy új, összetartó és eredményes fordítónemzedék, amely képes átvenni az előző generáció helyét. Maria-Gabriela Constantin, Dosa András, Mihok Tamás és Bara Hajnal azóta már többkötetes fordító. Alexandru M. Călin, Tomonicska Ingrid, Fülöp Zsigmond és Bertóti Johanna magyar drámákat, verseket és prózát fordított gyűjteményes kötetekbe.

✓ **Miért tartja fontosnak az új fordítónemzedék képzését-nevelését?**

✓ Az irodalmi tevékenységem kezdetén néhány rendkívüli ember állt mögöttem, ők segítették munkámat és a fordításaim kiadását. Angol vonatkozásban Leon Levičhit és Ștefan Stoenescut, a magyarban a már említett Domokos Gézáét és Gabriel Gafițăt említeném. Később nagyon sok idősebb fordító és szerkesztő támogatott, felismerték rátermettségemet, és méltányolták érdemeimet. Természetesen én is szeretnék a fiatal nemzedék mellé állni és továbbadni a másoktól kapott támogatást. Ahol igazi tehetséget látok, elsők között veszem pártfogásomba a fiatal fordítót. Meggyőződésem, hogy Dosa András, Mihok Tamás vagy Maria-Gabriela Constantin mellett a legjobb növendékem Alexandru M. Călin – jelenleg a legjobb román verselő, aki a magyar mellett latin, katalán, angol, francia, olasz és spanyol nyelvekből fordít olyan költőket, mint Janus Pannonius, Shakespeare, Baudelaire, Aretino és mások. Ő az első román fordító, aki jelentős Balassi Bálint-kötet összeállításán dolgozik. Büszke vagyok tanítványomra, aki ezzel meghaladja a mesterét. Az ifjú fordítónemze-

déken kívül szeretném megemlíteni volt egyetemi évfolyamtársamat, Vlaicu Zsuzsát, akivel együtt dolgoztunk Zalán Tibor, Thuróczy Katalin, Kiss Csaba és Kovács István könyveinek fordításán. Nagy segítségemre volt, amikor minden erőmet lefoglalták a Shakespeare-összes munkálatai.

➤ **Azóta már több fiatal tanítvány munkája jelent meg a román könyvpiacra, néhány hete látott napvilágot Horváth Viktor *Török tükör* című regénye Maria-Gabriela Constantin kiváló tolmácsolásában (*Oglinda turcească*, Minerva, 2020).**

➤ Jó érzés együtt dolgozni a fiatal nemzedék tagjaival, köztük Maria-Gabrielával az Európai Unió finanszírozásával megvalósított könyvkiadásban, jelesül Horváth Viktor és Totth Benedek regényeinek fordításában. Ha a fordítói gárda átlagos életkora csökken, magától értetődően csökkenni fog a lefordított könyvek szerzőinek életkora is – mivel a kortárs magyar irodalom kimagasló és nagyon sokrétű, van miből meríteni nagyszerű fordítandó műveket. Maria-Gabriela kitűnő munkát végzett *A másik forradalom. Alternatív ötvenhat* című gyűjteményes kötet szerkesztésével, amelynek fordítói Alexandru M. Călin, Bara Hajnal, Fülöp Zsigmond, Tomonicska Ingrid és jómagam.

➤ **Térjünk vissza a felvezető szövegben említett két jelzőre: Ön „szervezője és aktív tagja” az új Shakespeare-összesnek. Ez a nagyszabású vállalkozás általában kultúrtörténeti esemény a nemzeti irodalmakban, a románban immáron a harmadik. Mit jelent a kreatív szervezés és az aktív részvétel?**

➤ A Shakespeare-összes kiadásának gondolata sok-sok éven át formálódott bennem. 2002-ben kezdeményeztem *A két nemes rokon* (*The Two noble Kinsmen*) című nemrég kanonizált színmű fordítását és kiadását. A következő évben a *III. Edward*, a román közönség számára addig ismeretlen darab fordítására és kiadására került sor. A fordításom elnyerte a Román Írószövetség dívját, és 2008–2011 között nagy sikerrel játszották a bukaresti Nemzeti Színházban Alexandru Tocilescu rendezésében, Ion Caramitruval a főszerepben. A kedvező fogadtatás láttán Szabó K. István erdélyi rendező 2008-ban megbízott *A vihar* újrafordításával. Egyre többen biztattak, hogy kortárs és cenzúrázatlan nyelvre fordítsam le a teljes Shakespeare-t. Koromra tekintettel, gondoltam, a tervet egyedül nem tudom végigvinni. Emiatt 2008–2009 körül toboroznom kellett egy fordítói gárdát. A papíron öt munkatársból egyedül Violeta Popa, a bukaresti Nemzeti Színház dramaturgja vállalta a munkát. A munkálatok hirtelen felgyorsultak két jónevű drámaíró, Horia Gârbea (2010) és Lucia Verona (2011) jelentkezésével. A British Council, a londoni Globe Színház és a norwichi British Centre for Literary Translation szervezésében rendezték meg 2016-ban Kölnben a *Shakespeare Lives in 2016* elnevezésű konferencián, ahová három országot hívtak meg: Németországot, Lengyelországot és Romániát. Itt öt napon át kemény munka folyt külön csoportokban, egyiket én irányítottam. Ekkor került a fordítói csapatba a nagyszabású Anca Ignat és Alexandru M. Călin, akivel együtt dolgoztam Balatonfüreden.

Mindent összevetve, tizenegy Shakespeare-színművet fordítottam le egyedül, hat drámát egy másik fordítóval és a rejtélyes *The Phoenix and the Turtle* (*A fénix és a gerle*) című elbeszélő költeményt. Ezenkívül én írtam a tizenhat kötet bevezető tanulmányát, tizenkét előszót és az összes fordítás lábjegyzeteit.

➤ **Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy az Ön életében szinte minden – találkozása neves anglistákkal, fordítókkal, egyetemi angol irodalmi előadásai, nemzetközi kapcsolatai, hatalmas fordítói munkássága, a fordítással kapcsolatos írásai, kutatásai, lexikográfiai tevékenysége – a Shakespeare-fordításait készítették elő.**

➤ Így van. Az 1960–1990 közötti időszak neves román fordítóitól (kezdve Leon Levițchi-től Dan Duțescu-ig) tanultam meg a verselést, a költői mesterséget, az ötütemű jambikus verselést és a rímek fordítását. Még egyetemista koromban Leon Levițchi tanár úrtól lestem el a szótárkészítés tudományát. Amikor az egyetemen elkezdtem angol irodalmat tanítani, a kötelező előadások mellett mindig tartottam egy választható Shakespeare-szemináriumot. Általában a fordításaimmal foglalkozó kritikusok összekötik az új Shakespeare-kiadást a szlenggel kapcsolatos tevékenységemmel. Ebben van igazság. A valódi Shakespeare-t csak az képes átültetni, aki jól ismeri az Erzsébet-kori erotikus rétegnyelvet. Több egyetemi folyóiratban, köztük a Craiovai Tudományegyetem *Argotica* című lapjában közöltem cikksorozatot Shakespeare obszcén nyelvezetéről, trágár kifejezéseiről és erotikus jellegű szóvicceiről. Számomra fontosak voltak az évek során kialakult kapcsolataim a nemzetközi shakespeare-ológia ismert szakértőivel, például Richard Proudfoot professzorral, a *The Arden Shakespeare* című sorozat irányítójával, akivel állandó kapcsolatot tartottam fenn, és aki egy-

más után elküldte nekem a sorozat legújabb köteteit, vagy Stanley Wells professzorral, aki a *The Oxford Shakespeare* című teljes kiadás koordinátora volt, és aki abban segédkezett, hogy a fordításaink eljussanak a stratfordi *Shakespeare Birthplace Trust* könyvtárába. A szakmabeliek érdeklődéssel követték az új teljes román Shakespeare-fordításainkat.

► **Őn az új Shakespeare-kánon elméleti megalkotója a román irodalomban, és láttuk, nem véletlenül. Legújabb könyve, az *Întorcerea la Marele Will sau Reconsiderarea canonului shakespeareian (Vissza a nagy Willhez, avagy a Shakespeare-kánon újraértelmezése)* című monográfiája nemrég jelent meg a bukaresti Tracus Arte Kiadónál. Mi a lényege ennek az új kánonnak?**

► A kánon újszerű elemeit röviden a következőkben tudnám összegezni: 1. Shakespeare nem harminchét színművet írt, ahogy eddig olvashattuk a tankönyvekben, enciklopédiákban és egyetemi jegyzetekben, hanem számuk bizonytalan. 2. A szerző számos darabot közösen írt színházbeli munkatársaival. Csupán a legfontosabb neveket említem: Marlowe, Thomas Kyd, Thomas Middleton és John Fletcher. 3. A kánon azzal bővült, hogy a sokáig apokrifnek, kánonon kívülinek tartott művek szerzőségét immáron Shakespeare-nek tulajdonítják. 4. A színművek bizonytalan számáért az Erzsébet-kori brutális cenzúrát okolják, amely szerintem semmivel sem lehetett megengedőbb, mint a kommunista cenzúra, erre utalnak az elveszett színdarabok, az eltűnt és öncenzúrázott művek. 5. Más híres írókhoz hasonlóan maga Shakespeare is időnként átírta szövegeit, például a *Lear király* változataiban két különböző történetet mesélnek el, újabban *Hamlet*nek három variánsa ismeretes. A shakespeare-i szöveg szerzőségéről szóló tanulmányok napjainkban a legizgalmasabb írások mindabból, ami az angol drámaíróról megjelenik. Őszintén szólva engem, aki az életéből harmincnégy évet elvesztegetett a totalitárius kommunista rendszerben, egyáltalán nem szórakoztatnak a Shakespeare életművére vonatkozó neomarxista ostobaságok, sem az LGBT gender-elméletek, sem a betegesen felajzott feminista elemzések. Ilyen szempontból Harold Bloom táborához sorolom magam.

► **Ha személyesen találkozna Shakespeare-rel egy kocsmában, mit mondana neki?**

► Ha találkozna velem, azt mondanám neki: „Te, Will, szavad adtad, és én elhiszem, hogy te vagy a neked tulajdonított szövegek szerzője, és nem mindenféle báró vagy ki tudja, kicsoda, ahogyan sokan feltételezik rólad, ugyanis néha sírhatnékom támad, vagy nagyon megsajnálak, amikor látom a szövegeidben a temérdek nyelvtani és egyeztetési hibát. Akárcsak egy rossz tanuló, összetéveszted a vonatkozó névmásokat, nem tudod egyeztetni az egyes és többes alakot, és néha csak általad ismert tájnyelvi szavakat használsz. Nem nagyon koptattad az egyetem padjait, de mert mindent, amit elértél, saját erődből valósítottad meg, iszonyatosan csodállak.”

► **Melyik a legnagyobb dicséret, amit Shakespeare-fordításaival kapcsolatosan kapott?**

► Nehéz lenne egyetlenegyem kiemelni. Megemlíteném a három írószövetségi díjat, kettőt a teljes fordítócsapat kapott, egyet én. Ugyanakkor Michael Dobsonnak, a Shakespeare Intézet igazgatójának vagy Richard Proudfootnak, a neves *The Arden Shakespeare* sorozat vezetőjének dicséror szavait, a rádió- és tévéinterjúkat, a híres rendezők, Alexandru Tocilescu és Alexandru Darie elismerő kijelentéseit. A tizenhat kötetes Shakespeare-összes megjelenésétől kezdve mintha más ember lennék, addig jelentős fordító voltam, de azóta a kultúra kiemelkedő személyiségének tartanak. Mindez Sever Noran író (aki Jókai *Az arany ember*ének román fordítója) tanácsára emlékeztem még diákkoromból: ha igazán nagy szeretnél lenni, kötődj egy nagy névhez. A prófécia beteljesült. De szeretném hinni, hogy a csillogás nem kápráztatott el, és megmaradtam szerény, munkás embernek.

► **Most éppen milyen terveket dédelget?**

► Elég sok mindent. Nemrég fejeztem be Karácsonyi Zsolt *Ússz, Faust, ússz* című költeményének fordítását, és most írom az előszót. A teljes kéziratot eljuttatom a bukaresti Tracus Arte Kiadónak. Ez a bukaresti kiadó nem csupán az Erzsébet-kori angol drámafordításaimat adta ki, hanem a kortárs magyar szerzők (Bogdán László, Kovács István, Zalán Tibor, Kiss Csaba, Thuróczy Katalin) műveit is, és elindította a *Kortárs magyar színház* című sorozatot is. Ezt követően előkészítés alatt áll a Shakespeare-összes bővített és javított kiadása. Terveink szerint 2021-ben a három első kötet látna napvilágot, amelyek tartalmazzák Shakespeare szonettjeit és egyéb verseit, valamint a történelmi drámákat. Ezzel párhuzamosan szeretnénk elindítani egy harmincöt színművet tartalmazó, *Shakespeare kortársai* című nagyszabású sorozatot. A fordítócsapattal együtt elkezdjük Christopher Marlowe teljes életművének kiadását. Az első kötet egy hosszabb bevezető tanul-

mányt és a román közönség számára két ismeretlen Marlowe-színművet (*Dido, Karthágó királynője* és *A párizsi mészárlás*) tartalmaz. Ebből rám hárul az előszó megírása és *A párizsi mészárlás* fordítása. S hogy még tetézzem a feladataimat, 2021-ben szeretném megírni a néhány hete kiadott Shakespeare-monográfiám második kötetét (*A Bárd fordítása közben, avagy a shakespeare-i kánon újraértelmezése*), amelyben a mai fordításokat tükörszerűen vetem össze a kommunista érában született Shakespeare-fordításokkal, amikor mindent a rettegés, a hatóságoktól való félelem és az öncenzúra uralt. Felüdülésként nagyon szeretnék visszatérni P. Howardhoz, és legalább egy regényt lefordítani tőle.

TÓTH CSABA, *Isten csöndes jelenléte életünkben (02) – Szenteltessék meg a te neved*, 2018